

Е. Б. Бойченко*Інститут економіко-правових досліджень НАН України, м. Донецьк***ПРО ПЕРЕДУМОВИ ВІДТВОРЕННЯ РЕГІОНАЛЬНОГО СОЦІУМУ**

Доведено, що на відтворення регіонального соціуму впливає комплекс чинників, що складається з природно-географічного, інституційного та соціально-економічного.

Ключові слова: регіональний соціум, відтворення населення, життєдіяльність, умови відтворення регіонального соціуму.

Доказано, что на воспроизводство регионального социума влияет комплекс факторов, состоящий из природно-географического, институционального и социально-экономического.

Ключевые слова: региональный социум, воспроизводство населения, жизнедеятельность, условия воспроизводства регионального социума.

The article justifies that an aggregate of factors, consisting of natural & geographic factor, institutional factor and social & economic factor, influences the regional society reproduction.

Keywords: regional society, the reproduction of the population, vital activities, conditions for regional society reproduction.

У сучасних умовах розвитку України, який супроводжується складними економічними та соціальними явищами і процесами, відтворення регіонального соціуму відбувається за низької народжуваності, високої смертності, особливо у працездатному віці, від'ємного сальдо міграційних процесів. Наслідком трансформації демографічних тенденцій стало не тільки скорочення чисельності населення, але і його старіння, що призводить до змін у віковій структурі. Посилення навантаження на працездатне населення за рахунок осіб старших вікових груп загострює економічні та соціальні проблеми в українському суспільстві. Варто зазначити, що відтворення регіонального соціуму відбувається під впливом цілого комплексу чинників – природно-географічних, екологічних та інституціональних. Від напряму та сили дії кожного з факторів, сукупного ефекту їхньої взаємодії, залежить стан регіонального соціуму, його кількісний та якісний склад, а також перспективи розвитку. У цьому випадку особливого значення набуває обґрунтування передумов відтворення регіонального соціуму.

Природно-географічне середовище як умову існування регіонального соціуму досить детально розглядають Р. Симонян [1], П. Мельник, М. Недюха [2], С. Макеев [3]. Дослідженням забруднення навколишнього середовища та його впливу на людину, природу присвятили свою увагу В. Градовський [4], О. Благодарний [5] та інші науковці. У працях А. Арато [6], В. Васильченко, А. Гриненко, О. Грішнєвої та ін. [7] подано правові аспекти відтворення регіонального соціуму. Однак цього виявляється недостатньо для обґрунтування передумов відтворення регіонального соціуму.

Метою статті є обґрунтування передумов відтворення регіонального соціуму.

У дослідженнях передумов відтворення регіонального соціуму під останнім розуміємо сукупність індивідуумів, об'єднаних у територіально стійку соціальну спільноту загальними умовами життєдіяльності та які мають особисті розбіжності в межах національних та соціальних груп. Отже, відтворення регіонального соціуму відбувається за певних соціальних відносин з урахуванням національних традицій, соціально-економічних і демографічних особливостей.

Ураховуючи сутність поняття «відтворення народонаселення», зазначимо, що під відтворенням регіонального соціуму будемо розуміти не тільки відновлення поколінь людей на певній території внаслідок взаємодії народжуваності та смертності (природний рух), міграції (просторовий рух), але й відтворення його соціальної структури (соціальна мобільність).

Серед основних факторів, або умов, що є рушійною силою та впливають на відтворення регіонального соціуму, відзначимо: природно-географічні, екологічні та інституціональні.

Природно-географічне середовище життєдіяльності регіонального соціуму є фундаментом формування його суспільного життя. Воно сприяє визначенню видів економічної діяльності, розвиток яких, у свою чергу, забезпечує якість і рівень життя населення відповідної території, розміщення і спеціалізацію промислового виробництва, розподілу та спеціалізації праці [8, с. 144].

Природно-географічне середовище визначає не тільки природні кордони регіону, його конфігурацію, але й, значною мірою, основні характеристики регіонального соціуму (культура, ментальність, суспільне здоров'я, національні традиції тощо). Наявність схожих рис у природно-географічних умовах життєдіяльності соціуму створює подібні передумови формування соціальних якостей [1]. Характер навколишнього природного середовища, – писав Г. Плеханов, – визначає характер продуктивної діяльності соціуму, тому вплив природного оточення визначає характер соціального середовища [9, с. 155]. Необхідно звернути увагу на те, що вплив природно-географічних умов на розвиток соціуму носить історичний характер і змінюється із розвитком останнього. Отже, виділення природно-географічного чинника обґрунтовує взаємодію людини з природою, що носить взаємо-спрямований характер.

Однією з конкретних форм впливу природно-географічного чинника на відтворення регіонального соціуму є розселення людей. Простежується тенденція: чим більш сприятливі природно-географічні умови, тим швидше зростають чисельність, фізична та соціальна щільність населення [2].

Характер розселення населення, його розподіл на міське і сільське визначає ступінь урбанізації територій та поширення міського способу життя. Обезлюднення сільських територій є найбільш істотним наслідком негативних економічних і соціальних процесів, його стримування пов'язано із докорінними змінами підходів до організації життєдіяльності на селі, переходом до формування та реалізації політики сільського розвитку. У цьому випадку першочерговим завданням є здійснення заходів щодо диверсифікації сільської економіки і на цій основі підвищення рівня зайнятості та доходів сільського населення [3].

Виділення екологічного чинника на здоров'я та життєдіяльність людини у відтворенні регіонального соціуму обумовлено, перш за все, наслідками глобального забруднення навколишнього середовища, викликаного технологічними процесами в результаті виробничо-господарської діяльності.

Функціонування техногенної системи, основу якої складає сукупність взаємопов'язаних техніко-технологічних та соціальних об'єктів, створених людиною в циклі виробничо-господарської діяльності, під впливом науково-технічного прогресу, забезпечує зростання темпів інтенсифікації виробничо-господарської діяльності та соціальних змін у суспільстві. Розвиток техногенної системи відповідної території суперечливий за своєю суттю. З одного боку, важливими умовами розвитку території є НТП, у результаті якого виникли нові форми і методи організації виробництва, упроваджено принципово нову техніку в процес

виробництва, автоматизовано виробництво, з'явилися нові будівельні матеріали тощо. Позитивна дія цього розвитку виявляється у створенні сприятливих умов для забезпечення різноманітних потреб регіонального соціуму, що стрімко збільшуються, і задоволення яких спонукає виробника створювати нові робочі місця, товари та послуги, які забезпечують стабільне зростання заробітної плати працівників, більш комфортні умови існування і, як результат, покращення якості життя населення.

Антиподом цього розвитку є такі техніко-технологічні особливості виробництва, які супроводжуються глобальним забрудненням навколишнього середовища відходами технологічних процесів; накопиченням значної кількості комунальних та побутових відходів; викидами в атмосферу вихлопних газів від двигунів внутрішнього згоряння автомобільного транспорту; надмірним застосуванням мінеральних добрив і засобів захисту рослин у сільському господарстві та ін.

Функціонування техногенної системи призводить до виникнення техногенних ризиків, існування яких підтверджують причинно-наслідковий зв'язок між техногенним навантаженням на навколишнє середовище та тривалістю життя регіонального соціуму, рис. 1.

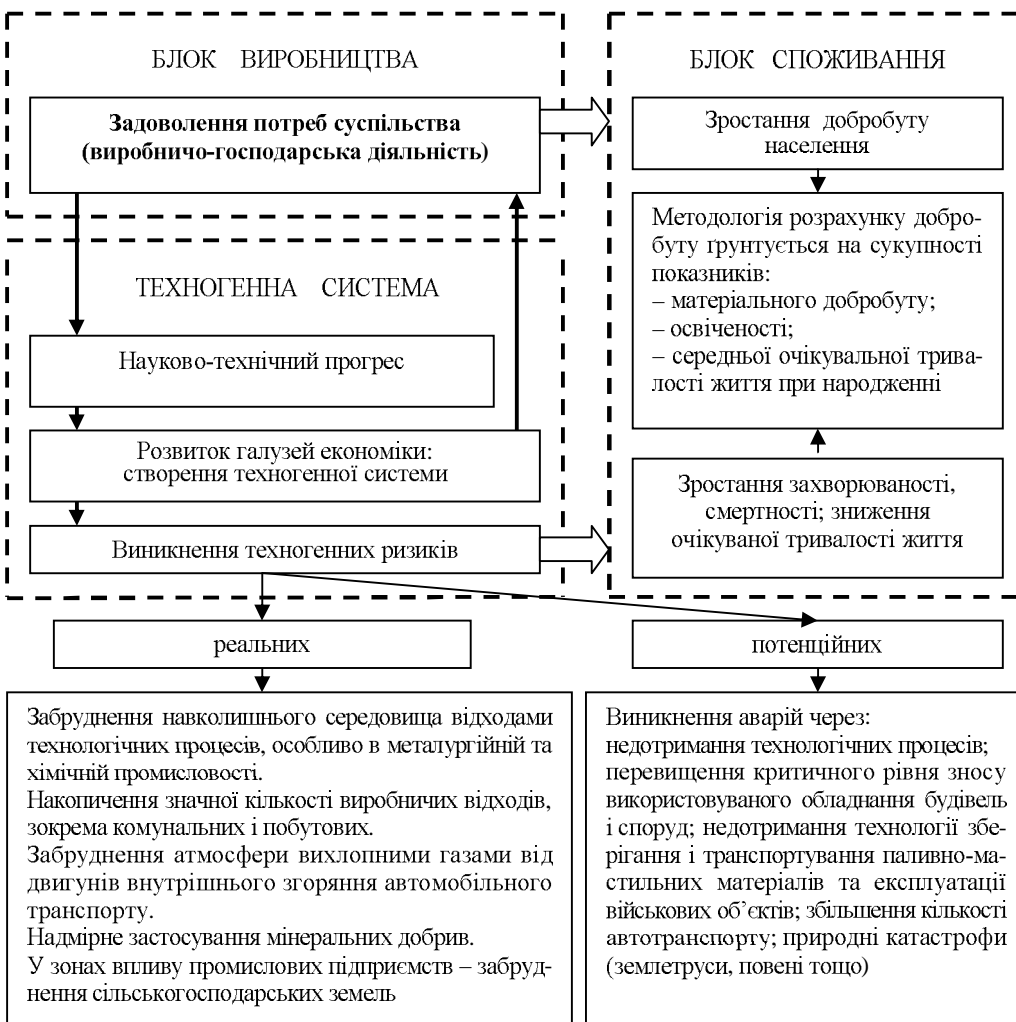

Рис. 1. Місце техногенної системи у взаємозв'язку «Виробництво-Споживання»

Стан навколишнього природного середовища є одним із найбільш важливих факторів, які впливають на здоров'я людини. За визначенням Всесвітньої організації охорони здоров'я, основними факторами впливу на стан здоров'я населення є: спосіб життя – 50 %, стан навколишнього середовища – 20 %, біологічний – 20 % і медичний – 10 % фактори [4, с. 22]. За даними науковців ІСПД НАН України, існує позитивний кореляційний зв'язок між захворюваністю та викидами шкідливих речовин в атмосферне повітря. Так, у результаті проведених досліджень доведено, що збільшення захворюваності відбувається із зростанням викидів шкідливих речовин в атмосферу, ґрунт і воду [5]. Таким чином, постійний вплив на здоров'я регіонального соціуму негативних наслідків функціонування техногенної системи прискорює накопичення патологічних змін в організмі людини, сприяє виникненню і розвитку злоякісних новоутворень, значно підвищує ризики онкологічних захворювань і смертей від них.

Отже, екологічні проблеми регіонального соціуму пов'язані, перш за все, із надмірною концентрацією на її території промислових підприємств та транспорту, а також зі значною щільністю населення. Щорічні викиди забруднювальних речовин в атмосферу та утворення небезпечних відходів на території області складають майже третину загального їх обсягу в Україні.

Інституційні чинники (від лат. *institutio* – настанови, вказівки), пов'язані з управлінням, регулюванням окремих сфер, галузей, економічних і суспільних відносин, що впливають на розвиток регіонального соціуму, доцільно розглядати з погляду відтворення соціального життя відповідної території: населення і трудових ресурсів, суспільного здоров'я, освітнього рівня та умов культурного розвитку населення. З точки зору впливу інституційних чинників на відтворення соціального життя регіонального соціуму до їх числа потрібно віднести: правовий, соціальний, економічний тощо.

Правова система, яка є визначальною основою формування та регулювання соціального життя регіонального соціуму, у якій держава і громадяни однаково відповідальні одне перед одним і перед законом, включає не лише формування структур влади, здатних забезпечити дотримання законності та прав громадян, але й широкий спектр соціальних груп і прошарків зі своїми специфічними інтересами, особливою правовою, політичною, соціальною й економічною поведінкою [6, с. 94]. Потрібно зазначити, що місцеві органи влади кожного окремого регіону, ураховуючи територіальні, національні, релігійні, культурні, економічні, соціальні та інші особливості життєдіяльності регіонального соціуму, затверджують регіональні положення, постанови, програми розвитку, визначальною основою яких є загальнонаціональні нормативно-правові акти, що повинні стати важливим інструментом, який сприятиме соціально-економічному розвитку відповідної території.

Державне регулювання процесів відтворення регіонального соціуму є важливою складовою єдиного комплексу централізованих впливів на соціально-економічні процеси та здійснюється через взаємопов'язані системи законодавчого (нормативно-правового), економічного та оперативного (організаційно-господарського) регулювання.

Державне регулювання процесів відтворення регіонального соціуму зумовлено, по-перше, необхідністю задоволення суспільної потреби у відтворенні населення та його розміщенні на території в масштабах і пропорціях, які б відповідали перспективам соціально-економічного розвитку території; по-друге, тим, що демографічні процеси та їх об'єктивні суспільно-економічні детермінанти пов'язані безпосередньо

через сферу суспільної та індивідуальної свідомості, що виявляється в умовах життєдіяльності й впливає на демографічну поведінку людей [7].

З метою поліпшення якісних характеристик рівня життя населення та гармонізації процесів його відтворення, відновлення сімейних цінностей, забезпечення морального здоров'я сім'ї, виховання свідомого батьківства та запобігання соціальному сирітству в Україні було впроваджено низку державних соціальних програм, спрямованих на вирішення різноманітних проблем відтворення населення. Основними з них було прийняття у 2004 р. Концепції демографічного розвитку на 2005–2015 рр. (у 2006 р. ця Концепція втратила свою чинність), та на її засадах у 2006 р. розроблено та прийнято Стратегію демографічного розвитку України на 2006–2015 рр.

Дія правового чинника, що впливає на відтворення трудових ресурсів, полягає в тому, що держава втручається в процеси соціально-трудової сфери суспільства, забезпечує наявність соціально-трудових гарантій своїм громадянам у галузі зайнятості та працевлаштування шляхом правового регулювання ринку праці. Правове регулювання процесів відтворення трудових ресурсів здійснюють за допомогою норм національного трудового права, що містяться в основних положеннях Конституції України [12].

Держава створює умови і надає рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності, реалізовує програми професійно-технічного навчання, підготовки й перепідготовки кадрів відповідно до суспільних потреб; належні, безпечні і здорові умови праці, заробітну плату, не нижчу від визначеної законом; своєчасне одержання винагороди за працю та захист від незаконного звільнення.

Сучасне національне законодавство у сфері охорони здоров'я, насамперед Конституція України, закріпило в численних статтях права людини у сфері охорони здоров'я, джерела фінансування, компетенцію різних органів державної влади та місцевого самоврядування тощо. Держава створює умови для ефективного і доступного для всіх громадян медичного обслуговування, дбає про розвиток фізичної культури і спорту, забезпечує санітарно-епідемічне благополуччя [12]. Ця норма відобразила вимоги всесвітніх і регіональних міжнародно-правових стандартів у сфері охорони здоров'я.

З метою забезпечення суспільного здоров'я регіонального соціуму виникає гостра необхідність у розробці відповідних заходів, спрямованих на забезпечення збереження й розвитку фізіологічних і психологічних функцій, оптимальної працездатності та соціальної активності людини при максимальній біологічно можливій індивідуальній тривалості життя [13]. Створення цих умов здійснюється на низці принципів, що одержали закріплення в Законі України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» та інших нормативно-правових актах [14].

Правове регулювання здобуття відповідного освітнього рівня регіональним соціумом полягає в забезпеченні права на його отримання та створенні правових засад функціонування навчальних закладів. Виходячи із концептуальних норм Конституції України, метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвиток її талантів, розумових і фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей, формування громадян, здатних до свідомого суспільного вибору, збагачення на цій основі інтелектуального, творчого, культурного потенціалу народу, підвищення його освітнього рівня, забезпечення кваліфікованими фахівцями. Серед пріоритетних завдань, розв'язання яких повинна забезпечувати система освіти, є охоплення навчанням усіх

дітей дошкільного та шкільного віку, створення умов для їхнього особистісного розвитку, рівного доступу до якісної освіти, забезпечення економічних і соціальних гарантій для професійної самореалізації педагогічних працівників.

Сучасні нормативно-правові акти охоплюють широких спектр питань у сфері освіти, зокрема: структуру освіти; освітні стандарти; правовий статус, процедуру створення та ліквідації навчального закладу; організацію навчально-виховного процесу, права й обов'язки його учасників; фінансово-економічні відносини в системі професійної освіти; міжнародне співробітництво тощо.

Функціонування сфери культури в Україні здійснюється на основі існуючих нормативно-правових актів, які є визначальною правовою основою діяльності в цій сфері. Важливим документом, що регламентує діяльність у сфері культури є Закон України «Про культуру», де визначено правові, економічні, соціальні, організаційні засади розвитку культури у суспільстві та позначений механізм регулювання суспільних відносин у сфері створення, поширення, збереження і використання культурних цінностей.

Під умовами відтворення культурного розвитку населення, відповідно до Закону України «Про культуру», потрібно розуміти цілу мережу, яка є комплексом підприємств, установ, організацій і закладів культури державної та комунальної форм власності, діяльність яких спрямована на створення умов для забезпечення розвитку творчості людини, збирання, збереження, використання і поширення інформації про матеріальні та духовні культурні цінності, наукові розробки, а також на забезпечення цілісності культурного простору України, доступності національного культурного надбання, дотримання прав громадян у сфері культури. На сьогодні бюджетне фінансування закладів культури України залишається основним джерелом їхніх доходів, що робить цю галузь дуже вразливою, особливо в період економічних криз.

Дія соціально-економічного чинника проявляється через створення умов, необхідних для відтворення регіонального соціуму, надання відповідних гарантій їхнього забезпечення, а також у діяльності держави з управління й розвитку соціальної сфери. Соціальні гарантії є зобов'язанням держави стосовно підтримки життєзабезпечення регіонального соціуму на відповідному рівні, необхідному для його виживання. Межа цих гарантій не дозволяє вийти на рівень нормального функціонування та розвитку людини, але дає змогу не допустити можливості фізичного її знищення [15, с. 15]. Під соціальною захищеністю розуміють систему заходів, що забезпечує достатній рівень життя, який виражається у певній кількості і якості споживчих благ і послуг.

Висновки.

Вплив природно-географічного чинника на відтворення регіонального соціуму знаходить прояв, по-перше, у характері розселення людей; по-друге, у визначенні ритмічності його життєдіяльності (роботи й відпочинку, діяльності промислових підприємств, проведення сільськогосподарських робіт, роботи транспорту та ін.); по-третє, у пристосуванні виробничо-господарської діяльності відповідної території до природних умов.

У результаті життєдіяльності соціуму виникає таке техногенне навантаження на довкілля, що приводить до негативних, незворотних змін природних умов існування людини. Наслідки таких змін відчуються на стані суспільного здоров'я населення, яке відтворюється під дією різних факторів навколишнього середовища і способу життя населення, яке дозволяє забезпечити оптимальний рівень якості та безпеки життя.

Дія правового чинника полягає в тому, що держава, втручаючись у розвиток процесів, які відбуваються у всіх сферах соціального життя населення, створює правову систему життєдіяльності регіонального соціуму. Сучасне законодавство України забезпечує формування та регулювання всіх сфер соціального життя регіонального соціуму, у якій держава і громадяни однаково відповідальні одне перед одним і перед законом.

Важливим чинником, який забезпечує розвиток соціальної сфери держави, є соціально-економічний. Систему соціального захисту, що забезпечує достатній рівень життя регіональному соціуму, відбитий у певній кількості і якості споживчих благ і послуг, реалізують через соціальні програми, які базуються на законодавчій базі, постановах, положеннях та інших урядових рішеннях. Установлені державні соціальні гарантії визначають міру відповідальності держави перед своїми громадянами.

Бібліографічні посилання

1. **Симонян Р. Х.** Концепция мезоуровня применительно к региону / Р. Х. Симонян // Социологические исследования. – 2010. – № 5. – С. 52–61.
2. **Гавриленко І. М.** Соціальний розвиток : навч. посіб. / І. М. Гавриленко, П. В. Мельник, М. П. Недюха. – К., 2001. – 484 с.
3. Структурні виміри сучасного суспільства : навч. посіб. / [за ред. С. Макєєва]. – К. : Інститут соціології НАН України, 2006. – 372 с.
4. **Градовський В. М.** Вплив екологічної ситуації на стан здоров'я людей на Житомирщині / В. М. Градовський // Екологічний вісник. – 2003. – № 9–10. – С. 22–24.
5. Диагностика развития регионов: виды, подходы, приемы : монографія / [Василенко В. Н., Благодарный А. И., Бойченко Э. Б. и др.]. – Донецк : Юго-Восток, 2012. – 558 с.
6. **Арато А.** Концепция гражданского общества: восхождение, упадок и воссоздание, и направления для дальнейших исследований / А. Арато // Полис. – 1995. – № 3 – С. 15–20.
7. Управління трудовим потенціалом : навч. посіб. / [Васильченко В. С., Гриненко А. М., Грішнова О. А. та ін.]. – К. : КНЕУ, 2005. – 403 с.
8. **Волчук Н. М.** Державна територія як специфічний ресурс соціально-економічного розвитку європейських країн / Н. М. Волчук, В. Й. Лажнік // Науковий вісник Волинського держ. ун-ту ім. Лесі Українки. Сер. «Міжнародні відносини». – 2001. – № 1. – С. 114–149.
9. **Плеханов Г. В.** Избранные философские произведения / Г. В. Плеханов. – М., 1956. – Т. 2. – С. 155.
10. Статистичний щорічник Донецької області за 2012 рік. – Донецьк : Держкомстат України, Головне управління статистики у Донецькій області, 2013. – 472 с.
11. Стан навколишнього природного середовища Донецької області у 2010 році: комплексна доповідь / Головне управління статистики у Донецькій області. – Донецьк, 2011. – 33 с.
12. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zakon1.rada.gov.ua/laws/show>
13. **Орда О.** Державне управління системою забезпечення населення України стаціонарною медичною допомогою: генезис, стан та перспективи розвитку / О. Орда, В. Долот, Я. Радиш // Вісник НАДУ. – 2004. – № 4. – С. 135–144.
14. Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» від 19.11.1992 № 2801-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2801-12>
15. **Борецька Н. П.** Соціальний захист населення на сучасному етапі: стан і проблеми : монографія / Н. П. Борецька. – Донецьк : Янтар, 2001. – 352 с.

Надійшла до редколегії 14.01.2014